Maurice Herbette

Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi
MORALI ESSEYİT ALİ EFENDİ
(1797-1802)

Fransızca Aslından Tercüme Eden
Erol Üyepazarcı

ÖTÜKEN

ÇEVİRENİN ÖN SÖZÜ VE ESER İLE ESSEYİT ALİ EFENDİ HAKKINDA BAZI BİLGİLER

I-GİRİŞ

Çevirisini sunduğumuz Maurice Herbette'in *"Directoire Yönetimi Döneminde Bir Türk Elçisi"* isimli eseri 1902 yılında basılmıştır. Osmanlı tarihi açısından çok ilginç bir olayı ve çok ilginç bir kişiyi konu almaktadır.

Olayın ilginçliğinin iki boyutu vardır. Birinci boyutu kitabın kahramanı Esseyit Ali Efendi'nin İngiltere'ye gönderilen Yusuf Agâh Efendi'den sonra (1793) dış ülkelere gönderilen ikinci daimî elçi, bir başka deyişle ikamet elçisi olmasıdır. Bu uygulama Osmanlı tarihinde dış ilişkilerde yeni bir dönemin işaretidir.

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle siyasi ilişkilerde bulunmuş; barış yapılması, dostluk önerileri ve yeni bir padişahın cülusunu haber vermek gibi durumlarda komşu ve yabancı hükümdarlara elçiler gönderilmiştir. Ama bu elçiler siyasi literatürde *"fevkalâde elçi" diye* tanımlanan elçiler olup görevlerini yerine getirdikten sonra hemen ülkelerine dönmüşlerdir. *"İkamet elçisi"* olarak isimlendirilen ve gittiği ülkede oturup ülkesiyle atandığı ülkenin ilişkilerini sürekli olarak yerinde izleyen ve düzenleyen elçilik uygulaması, XVIII. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda rastlanmayan bir olgudur.

Buna karşılık Avrupa devletleri; İstanbul'un fethini takip eden yıllarda Venediklilerin başlattığı bir uygulamayla İstanbul'da daimî elçilikler açmaya başlamışlardır. Örneğin İngiltere 1581'de, Avusturya 1520'de ilk elçilik temaslarını gerçekleştirmişlerdir.[1] Fransa ise

[1] HAMMER PURGSTALL, Baron Joseph *von. Osmanlı Devleti Tarihi*. Çeviren: Vecdi Bürün. Cilt: XVII. İstanbul 1992, s. 142-164. Bu eserde yabancı devletlerin Os-

iki fevkalâde elçiden sonra ilk ikamet elçisini 1536'da göndermiştir.[2] Bunları diğer Avrupa devletleri izlemiştir. Bâb-ı Âli bu elçilikler ile ilişkilerini çevirmenlik görevini yapan Fenerli Rum beyleri ile kuruyor ve elçilerin muhatabı reisülküttab oluyordu. Osmanlı devlet görevlileri içinde mühtediler dışında batı dilleri bilenler de yoktu.

İmparatorluğun güçlü dönemlerinde bu uygulamanın bir sakınca yaratması söz konusu değildi. Osmanlı yönetimi; Hristiyan hükümdarların kendi katlarına ikamet elçileri göndermelerini bir saygı işareti olarak algılıyor ve bu elçileri çoğu kez küçümsüyor hatta aşağılıyordu.[3]

Bu tutum dış ülkelere gönderilen Osmanlı Fevkalâde Elçilerinde de görülmektedir. Örneğin 1669'da Fransa'ya gönderilen Müteferrika Süleyman Ağa; IV. Mehmet'in mektubunu Fransızların *"Güneş Kral"* diye yere göğe sığdıramadıkları XIV. Louis'ye sunarken Kral'ın mektubu ayağa kalkarak almasını, kabul töreni sırasında alenen istemiş; Kral bunu kabul etmeyince hoşnutsuzluğunu açıkça beyan etmiştir. Bu durum XIV. Louis'yi çok kızdırmış ama Süleyman Ağa'ya birşey yapamamış; hıncını Moliére'e Türkleri aşağılayan sahnelerin olacağı bir oyun sipariş ederek çıkarabilmiştir. Bu olayın sonucu olan eser, dilimize *Kibarlık Budalası* diye çevrilen *Bourgeois Gentilhomme* oyunudur.[4]

Ancak XVIII. yüzyılın başından itibaren durum değişti. 1699 Karlofça Barış Anlaşması'nın yapılmasında İngiltere ve Felemenk'in yardımına gereksinim duyulması bu değişimin ilk belirgin örneği idi. Artık Osmanlı İmparatorluğu'nun da devletler arası diplomasi kurallarına uyması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Osmanlı yönetiminin Avrupa devletler dengesindeki değişmeleri yakından izlemesi hatta bunlardan yararlanma yollarını araması zorunlu hale gelmişti.

İşte bu gerçeği ilk gören III. Selim olmuş; bir taraftan Nizam-ı Cedit ıslahatını uygularken bir taraftan da Avrupa'daki büyük güç

---

manlı İmparatorluğu'na gönderdikleri elçilerin adları ve elçilik yaptıkları tarihler belirtilmektedir.

[2] *BACQUE-GRAMMONT-KUNERALP-HITZEL: Représentant Permanents de la France en Turguie et de la Turquie en France*. İstanbul-Paris 1991, s. 1-2.

[3] *KURAN, Ercümend; Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu*. Ankara 1988, s. 11.

[4] BACQUE-GRAMMONT-KUNERALP-HITZEL: *Adı geçen eser*, s. 111-112. Aynı konuda bakınız: DELİLBAŞI, Ali Süha: *Kibarlık Budalası*. Ankara 1943, s. XIII-XX.

odakları olan İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya'ya ikamet elçileri göndermeyi uygun görmüştür. III. Selim'in bu uygulama ile rutin elçilik işlerinin yapılması; Avrupa devletlerindeki gelişmelerin izlenmesi yanında Maurice Herbette'in de belirttiği gibi *"devletlerin yaşayabilmesi ve kalkınmasının nedeni olan sanat ve bilimlerin ışığını daha sonra vatanlarında yakacak olan birçok insanı yetiştirmek"* amacını güttüğünü de düşünebiliriz.

III. Selim'in başlattığı bu uygulamanın sonucunda Esseyit Ali Efendi Paris'e ilk Türk ikamet elçisi olarak atanmıştır. Bu atamada Fransa'da o sırada idareyi elinde bulunduran Directoire yönetiminin ısrarlı zorlaması da etken olmuştur.

Maurice Herbette'in kitabının konusu olan olayların ilginç ikinci boyutu ise o sırada yıldızı hızla parlayan Bonaparte'ın Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın da iş birliği ile giriştiği Mısır Seferi'nin; Esseyit Ali Efendi'nin elçilik dönemine rastlamasıdır. Batı'nın Osmanlı'ya karşı gösterdiği hilekâr yüzünün tipik bir örneği olan bu olay bugün bile pek çok dersi içermektedir. Devletler arasında ebedi dostluk olmayıp ancak çıkar ilişkileri olabileceğinin somut bir örneği olan Mısır Seferi olayı; bu anlamda siyaset tarihinin çok belirgin bir verisidir. Okuyucunun kitapta anlatılan bu öyküyü ibretle izleyeceğinden kuşkumuz yoktur.

Herbette'in kitabının ikinci dikkat çekici yönü, çok renkli bir kişi olan Esseyit Ali Efendi'nin tanıtılmasındaki katkısıdır. Osmanlı tarihinin bu ilginç ama talihsiz siması kanımızca daha yakından tanınmaya layık bir kişilik sergilemektedir. Bu yalnızca onun Paris Elçiliği'ndeki faaliyetlerinden değil Alemdar Vak'ası'ndaki etkin katkılarından, II. Mahmut'un saltanatının ilk yıllarındaki olayları yönlendiren çalışmalarından, örneğin IV. Mustafa'nın katledilip II. Mahmut'un tahtta rakipsiz kalması olayındaki gayretlerinden de kaynaklanmaktadır. Bu hususta gerekli bilgileri biraz ileride vereceğiz.

II-HERBETTE'İN ESERİNİN NİTELİĞİ

Kendisi de meslekten bir büyükelçi olan Maurice Herbette'in eseri ayrıntılı bir araştırmanın sonucudur. Yazar konuyu incelerken metinden ve dipnotlarındaki bilgilerden görüleceği üzere Fransa Ulusal Arşivinden ve özellikle Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivinden

geniş ölçüde yararlanmıştır. Eserde, Esseyit Ali Efendi'nin gelişinde yaptığı Marsilya-Paris yolculuğu sırasında uğradığı kentlerdeki karşılanma törenleri için bu illerin belediye ve vilayet arşivlerinde ayrıntılı inceleme yapılmış ve çok ilginç hususlar saptanmıştır. Keza Ali Efendi'nin Paris'e geldiği ilk günlerde gördüğü yoğun ilgiyi anlatmak için başkentte o yıllarda yayınlanan gazeteler taranmış ve yine dikkat çekici belirlemeler yapma olanağı bulunmuştur. Yazar o dönemde yaşayan kişilerin eserleriyle anılarından da yararlanmıştır. Sonuç olarak söyleyebileceğimiz Maurice Herbette'in, eserini pek çok kaynağı inceleyerek meydana getirdiği ve bu yönüyle kitabın dikkate değer bir çalışma olduğudur. Konunun uzmanlarından Faik Reşit Unat, Herbette'in eserini *"Bu kitap bu yoldaki hususi tetkikler arasında en etraflı ve mükemmeli olarak göze çarpmaktadır," diye* övmektedir.[5]

Eser bu niteliği ile konuyu inceleyen Türk yazarları için de kaynak eser olma özelliğini kazanmıştır.[6] Bütün bu niteliklerine karşın Herbette'in eserinin eksik bir yanı vardır. O da kitapta yalnızca Fransız kaynaklarından yararlanılmasıdır. Büyük bir olasılıkla Maurice Herbette bir şarkiyatçı değildir; Türkçe bilmemektedir ve Osmanlı kaynaklarından yararlanmamıştır. Bu husus kitaptaki iki ifadeden de anlaşılmaktadır.

---

[5] *UNAT, Faik Reşit: Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri.* Ankara 1968, s. 5.

[6] Herbette'in eserini kaynak olarak kullanan ve saptayabildiğimiz konu ile ilgili belli başlı eserler ve makaleler şunlardır:

- AHMET REFİK: *Moralı Ali Efendi'nin Paris Sefareti (1797-1802)*. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası Cilt: III. İstanbul 1328 (1912), s. 1120-1138. Bu makale Herbette'in eserinin geniş bir özetinden ibarettir.
- AHMET REFİK: *Tarihi Simalar.* İstanbul 1331 (1915).
- *KARAL, Enver Ziya: Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802)*. İstanbul 1938.
- KOÇU, Reşat Ekrem: *Ali Efendi (Moralı Esseyid)*. İstanbul Ansiklopedisi Cilt: II. İstanbul 1960, s. 653-656.
- UNAT, Faik Reşit: *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri.* Ankara 1968, s. 179-181.
- *KARAL, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi. Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789- 1856). Ankara 1947, Cilt: V.*
- *KURAN, Ercümend: Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821.* Ankara 1988 (2. bas.).
- *BACQUE-GRAMMONT Jean-Louis-KUNERALP Sinan-HITZEL Frederic: Représantants permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en Franc (1797-1991)*. İstanbul-Paris 1991.

Yazar, Ali Efendi'nin Marsilya-Paris seyahatini anlattıktan sonra şöyle demektedir:

> *"....gördüğü her zaman onur verici, çoğu zaman da görkemli karşılama törenlerinden Esseyit Ali Efendi hiç şüphesiz çok memnun kalmıştı. Eğer hâlâ kaybolmamışsa onun sefaretnamesini okumak; hiç esirgemediği iltifatlarında ne kadar samimi olduğunu saptamak bakımından çok yararlı olacaktır. Tamamen nezaket gereği dilinin ucuyla mı teşekkür ediyor yahut içtenlikle etkilenmiş mi? Kendisini bu kadar büyük bir heyecanla karşılayan kâfirlere karşı minnettarlık mı duyuyor yoksa onları küçümsüyor mu?"*

Ali Efendi'nin sefaretnamesi bizim için hiç de meçhul bir kaynak değildir. Yazarın bu saptamasının ışığında okuyucunun da merakını giderecek bilgileri biraz sonra vereceğiz. Ayrıca bu bilgiler ışığında Ali Efendi'nin görüş açısından olayların gelişmesini ve değerlendirilmesini de öğrenmiş olacağız. Bu da yazarın yalnızca Fransız kaynaklarına dayalı olarak yaptığı değerlendirme ve yorumlara eleştirel bir yaklaşım olanağını bize sağlayacaktır.

Maurice Herbette, Esseyit Ali Efendi'nin İstanbul'a dönmesini takiben Talleyrand'a yazdığı ikinci mektuba da değindikten sonra kitabının en son satırlarında şöyle yazmaktadır:

> *"Esseyit Ali Efendi'ye, izleyen günlerde ne oldu? Nerede öldü? Ne zaman öldü? Bu konudaki sırları aydınlatmak pek olası gözükmüyor ve böyle olması da bir bakıma insanı rahatlatıyor."*

Bu satırlardan açıkça görüldüğü üzere Herbette; Osmanlı kaynaklarına inemediğinden Esseyit Ali Efendi'nin elçilik görevinden sonraki yaşamı için bir şey söyleyememekte ama bunu sanki tesbiti olanaksız bir olgu imiş gibi göstermekten de geri kalmamaktadır.

Esseyit Ali Efendi; gerçekten de en üst aşamalara çıkamamış, örneğin vezirlik payesini alamamış bir Osmanlı bürokratıdır. Ancak elçilik görevinden sonra aldığı diğer görevleri, karıştığı tarihi olayları ve trajik sonunu biraz zor da olsa saptamak mümkündür. Paris Elçiliğinin öyküsünü bu kitapta izleyecek okuyuculara bu konuda da

bilinenler aktarılarak bu ilginç kişinin hayatının bütünü hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Maurice Herbette kitabında genel olarak olayları objektif bir yaklaşımla anlatmış ve yorumlamıştır. Hatta kişisel kanımızca benzer konularda eserler veren birçok Batılı yazara göre değerlendirmelerinde tutarlı ve tarafsızdır.[7] Örneğin Esseyit Ali Efendi'nin saflığını çok vurgulamasına karşın Talleyrand'ın hiçbir etik kuralla bağdaştırılamayacak davranışlarını da yerici sözcüklerle vurgulamaktan geri kalmamıştır. Ama yine de saflığı yüzünden suçu büyük ölçüde Ali Efendi'ye yüklemiştir. Kanımızca bu olaylar yalnızca Ali Efendi'nin saflığı ile izah edilmemelidir. Doğu ve Batı insanının farklı görüş açıları ve kıymet hükümlerinin etkisinin olaylarda rolü büyüktür. Bir sonraki bölümde bu hususta düşüncelerimizi sunmağa çalışacağız.

Herbette'in kitabında kendisinin de şaşkınlıkla karşıladığı bir olay, Esseyit Ali Efendi'nin Marsilya'dan Paris'e gelinceye kadar yol boyunca gördüğü içten karşılama ve Paris'teki ilk aylarında muhatap olduğu örneğine az rastlanır büyük ilgidir. Yazar bu olgunun yorumunu yapmak gereksinimi duymuş ve bu anlaşılmaz ve yazarın tanımıyla *"tuhaf"* ilgi ve heyecanı; *"halkın Fransa'nın dış politikasına hizmet etmek için duyduğu mutlak ve safça inancı" ile* gerçek Türkleri görmenin verdiği meraka bağlamıştır.

Kanımızca Herbette'in öne sürdüğü bu iki etkenin olaylarda rolü muhakkak varsa da yazarın göz ardı ettiği bir üçüncü nedeni de vurgulamak gerekmektedir. Bu da Osmanlıların; Fransa Devrimi'ni takiben Avrupa'da bu ülkeye karşı oluşan cephede yer almamaları ve aktif tarafsızlıklarını korumalarıdır. Bütün teşviklere karşın Osmanlı Devleti, Fransa karşıtı ittifaklara girmemiştir. Girmemekle kalmamış

[7] Maurice Herbette'in bu kitabını, örneğin bu yüzyılın ünlü Alman şarkiyatçısı F. Babinger'in Fatih Sultan Mehmet hakkında Herbette'ten yarım yüzyıl sonra 1950'li yıllarda yazdığı kitap ile karşılaştırırsak saptadığımız bu durumu daha iyi anlayabiliriz. Babinger'in kitabı, müellifinin bütün ününe karşın insanı isyan ettirecek kadar taraf tutularak yazılmıştır. Fatih'in kazandığı zaferlere açıkça üzüntülerini dile getiren, başarısızlıkları karşısında sevincini gizleyemeyen, dönemindeki her olumlu girişimin arkasında bir Avrupalı arayan ve dönemin koşullarını ve kıymet hükümlerini hiç dikkate almadan aşağılayıcı değerlendirmeler yapmaktan çekinmeyen bu ünlü yazarın, Osmanlıca bilmeyip Türk kaynaklarından yararlanamama gibi bir mazereti de olamayacağı göz önüne alınırsa Maurice Herbette'in tutumunun bir araştırmacı-tarihçiye çok daha yakıştığı gerçeği daha iyi ortaya çıkar.

özellikle Güney Fransa'nın tahıl ihtiyacının karşılanmasında yardımcı olmuş ve Fransız ticaret gemilerinin korunmasında destek vermiştir. Örneğin, Fransız ticaret gemilerini korumak için gönderilen bir Fransız filosu İngilizlerin Akdeniz'deki üstünlüğü üzerine İzmir limanına sığınmıştır. Sığındığı bu limandan yine de Fransız ticaret gemilerine destek vermesi için gerektiğinde çıkmalarına ve yeniden geri dönmelerine göz yumulmuştur. Hatta bu arada bu firkateynlerden birinin İngilizlerce tutuklanması üzerine Osmanlı Hükümeti durumu Londra'daki ilk Osmanlı Elçisi Yusuf Agâh Efendi vasıtasıyla protesto bile etmiştir.[8]

Bütün Avrupa'nın kendilerine düşman olduğu bir dönemde Osmanlı Hükümeti'nin bu tutumuna karşı Fransa kamuoyunda olumlu tepkilerin oluşması normaldir. Esseyit Ali Efendi'ye gösterilen büyük ilgide bu olgunun da göz önüne alınması gerektiği kanaatindeyiz. Bunun belirgin bir kanıtını; Aix kentinde yönetici Yurttaş Legrand, verdiği karşılama söylevinde açıkça göstermektedir;

> *"Asya'nın en büyük hükümdarı felaket anlarında dolu ambarlarını Fransız halkına açtı. Genel bir savaş ortamında doğu limanları Fransız halkı için en kutsal sığınak oldu. İşte hayranlığımızı uyandıran ve minnettarlığımıza neden olan çok kuvvetli sebepler…"*

Herbette'in bu kadar açık bir nedeni kayda değer görmemesi, belki de Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dostça davranışına karşı, çok kısa bir süre sonra yapılan ve hiçbir mazeretin haklı gösteremeyeceği düşmanlığın büyük çelişkisini daha da belirgin hale getirmemek isteğinden kaynaklanmaktadır.

III -ESSEYİT ALİ EFENDİ'NİN SEFARETNAMESİ

Sefaretnameler; elçilerin veya maiyetindeki bir kişinin, elçilik sırasında gördüklerini ve yaptıklarını bağlı oldukları hükümetlerine bildirmek üzere yazdıkları eserlerdir. Konu üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapan Faik Reşit Unat, Osmanlı tarihinde bu sefaretnamelerin 41 adet olarak saptandığını ancak sayının artabileceğini söylemektedir.

---

[8] KURAN, Ercümend: *Adı geçen eser*, s. 17-19.

Sefaretnameler elçilerin; gezip gördükleri yerlerin yönetimsel ve toplumsal yaşamı, askerî durumu, kültürü, eğitimi, sanayii ve genellikle uygarlık seviyesi hakkında bilebildikleri hususları içeren raporlardır.[9] Sefaretnamelerin, Osmanlı toplumunun Batı ulusları hakkında bilgi elde etmek olanaklarından yoksun bulunduğu o dönemlerde, yabancı ülkeler hakkında verdikleri malumat açısından, Osmanlı yöneticileri için çok önemli belgeler olduğunu söylemek gerekir. Bugün için de gözleme dayanarak yazılan sefaretnamelerin birinci dereceden kıymetli belge niteliği taşıdığı muhakkaktır.

Esseyit Ali Efendi de beş yıl süren Paris Elçiliği hakkında bir sefaretname yazmıştır. Bu sefaretname tarihçi Ahmet Refik tarafından *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 20-24. sayılarında yayınlanmıştır. Ayrıca Rumi 1329 yılında (1913) İstanbul'da kitap olarak da ayrı basımı yapılmıştır.

Bu sefaretnamenin tetkiki, çevirisini okuyacağınız Maurice Herbette'in yazdıklarını daha iyi değerlendirmede bize yardımcı olmakta; olayın baş kahramanının kendi düşüncelerini aksettirmesi bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Esseyit Ali Efendi sefaretnamesine, Herbette'in eserinde de ayrıntılarıyla okuyacağınız gibi İstanbul-Marsilya yolculuğunu anlatarak başlamaktadır. Bu bölümde Ali Efendi'nin anlattıkları ile Herbette'in yazdıkları birbirine çok benzer hususlardır.[10] Ali Efendi, döneminde geçerli olan usullere göre Fransa'ya girmeden otuz altı gün karantinada kalmak zorundadır. Buna canının çok sıkıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu konuda Fransızların hiç kimseye ayrıcalık tanımadıklarını özellikle vurgulamakta ve karantinada kalmasının aşağılayıcı bir davranış olmadığını özellikle belirtmeye çalışmaktadır. Bu arada *"şehr-i mezkûr ahalisi balığa mail ve Frınçe milleti boğazına düşkün bir kavim olup mutedil havalarda şehrin pişgâhında olan deryada birkaç yüz balıkçı kayığı müctemi olmakla senede bir defa İstanbul'da uskumru mevsiminde Tophane pişgâhına cem olan kayıklar gibi"* balık avlanmaktadır ve Efendi de onları seyirle vakit geçirmektedir. Karantina döneminde şehir yöneticileri de ziyaretine gelir ve *Efendi'nin "Enfiye kutusuna yapışmadılar ama enfiyemizden çektiler,"* diye anlattığı sohbetler yapılır.

---

[9] UNAT, Faik Reşit: *Adı geçen eser*, s. 43-46.

[10] Bundan sonra *Ali Efendi'nin Sefaretnamesi*'nden yapacağımız alıntılar *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın 20-24. sayılarında yayınlanan sefaretnameden yapılmıştır.

Nihayet karantina müddeti sona erer ve Ali Efendi Marsilya'ya girer ve kendi ifadesine göre şehir kapısından sonra yaya gidilmesi önerisini reddeder ve kalacağı mahalle kadar arabalarla gider ve bu arada Fransızlar için bir kanaatini de belirtir: *"Ahval-i Françe nakş-ı bukalemun gibidir."* (Fransızların karakteri bukalemun gibi yanardönerdir). Şehrin bütün ileri gelenleri resmî üniformaları ile geldiklerinden Ali Efendi de Devlet-i Aliyye'nin şanını yüceltmek için mevsime uygun olarak *"altın harçlı kerakesi"* giyer. Herbette'in de anlatacağı gibi yollar meraklı Marsilyalılarla tıklım tıklımdır. Ali Efendi *"Seyirci tehacümünden bizar olmamak mümkün değil ise dahi naçar tatyib için memnuniyet izhar eder."* Ali Efendi bu arada Marsilya gazetelerinin abartılı haberleri ile de alay eder. *"Cüz'i ihtişam gördüklerinde taaccüpleri hadden efzun idi ki kulunuz yevm-i mezkûrda tepesi elmaslıca bir bıçak takınmıştım; gazetelerinde bilcümle libasımız elmasla murassa imiş deyü tahrir ve neşir eylediler."* (Azıcık görkemli bir davranış görseler hayretleri çok büyük olurdu. Kulunuz söz konusu günde tepesi birazcık elmas süslü bir bıçağı belime takmıştım; gazetelerinde bütün elbisemiz baştan aşağı elmasla süslü imiş diye yazıp neşrettiler). Ali Efendi *"cümlenin ricasına binaen komedya hayalhanesine gidip oyun ve raksları temaşa"* eder.

Ali Efendi buradan Toulon'a gider, anlattıkları Herbette'in anlattıkları ile uyuşmaktadır. Ancak yazarın sandığından çok daha zeki olan Ali Efendi yapılan gece toplantılarından birinin amacının; kentin kibar kadınlarına kendisini seyrettirmek olduğunu anladığını sefaretnamesinde açıkça yazar. Bu kentte şerefine yapılan deniz oyunlarını da çok zevksiz bulur ve aynen şöyle der: *"Kayık ile zikrolunan oyunu oynadılar. Ancak zevkten bî-nasib ise dahi her taraftan sual edenlere güya haz olundu vadiyle muamele olunduğundan ziyade mahzuz olurlardı."*

Ali Efendi, Toulon'dan Aix kentine gelir ama kent sakinlerinden hiç memnun kalmaz, aynen şöyle der: *"Şehr-i mezkûr sekenesi serbest ve edepten hâli olduklarından seyir ve temaşa için bir an rahat vermezlerdi."* *Ali* Efendi bundan sonra uğradığı Avignon kenti ahalisini de arsız diye tanımlar ve onun için bu şehirde fazla oyalanmadığını söyler. Ama Valens kenti sakinleri *"mutedil ve edepli olduklarından"* orada bir gece kalmıştır. Aynı şekilde Vienne şehri ahalisi de edepli ve misafirperver olup kentin prezidantı (Belediye Reisi) kendi evini Ali Efendi için hazırlamıştır. Ali Efendi bu kentte kalmayı düşünmemesine rağmen bu kibar davranış üzerine Prezidant'ın evine gider ve orada

hazırlanan ziyafete katılarak şehrin ileri gelenleri ve *"nisvan-ı melahat-peyrâ ile"* (güzel, tatlı kadınlarla) yemeğini yer. Oradan Lyon'a gelinir. Burada misafir edildiği ev, meraklıların hücumuna uğrar ve Ali Efendi'nin deyimi ile gece yarısına kadar *"düğün evi"* gibi dolup taşar. Lyon'da Herbette'in de anlatacağı çeşitli kent içi geziler yapılır. Kentin kütüphanesine gittiğinde burasının *"nisvan ile mâlamâl"* (kadınlarla dopdolu) olmasına şaşırır.

Lyon'u takiben önce Mâcon'a sonra Châlon'a gidilir. Châlon sakinleri edepsiz ve şamatacı olduklarından Ali Efendi'nin kaldığı ev, kadınlar hamamına (hamam-ı zenâne) dönüp defetmek için uğraşırsa da başarı kazanamayıp tahammül gösterir. Maurice Herbette ileride okuyacağınız gibi Esseyit Ali Efendi'nin Chalon'daki kabulden çok memnun kaldığını, hatta kentin yöneticilerini Paris'e kendilerini görmeye davet ettiğini yazmaktadır. Ama gerçek öyle değildir.

Sens kentindeki karşılama ise Maurice Herbette'in de belirttiği gibi Efendi'nin çok hoşuna gitmiştir. Çünkü bu kentte askerî karşılama töreni yerine Herbette'e göre on iki; Ali Efendi'ye göre dokuz genç kız beyazlar giyinip çiçekler ve kurdelalarla süslenmiş olarak Osmanlı Elçisi'ni karşılayıp zevkle düzenlenmiş sepetler içinde mevsim meyvaları sunarak oturacağı eve kadar Elçi'ye eşlik edeceklerdir. Pek doğal olarak da Ali Efendi Sens kenti sakinlerini *"makul ve edebli"* olarak tanımlar. Ali Efendi daha sonra Fontainebleu'ye gider ve oradaki eski kral sarayını gezerken kraliçelerden birinin Osmanlı hanım sultanlarının saraylarına benzeterek yaptırdığını iddia ettikleri bir köşk için kendisine *"Hanım sultanların sarayına benziyor mu?"* diye sormalarına hiddetlendiğini; *"Biz onların saraylarının içini nasıl bilebiliriz?"* diye yanıt verip saltanatın şanına uygun soru sorulmasını istediğini belirtir. Nihayet Paris'e gelinir.

Ali Efendi bundan sonra Maurice Herbette'in anlattığına çok benzer şekilde Directoire yönetiminin en üst makamı olan beş direktör tarafından kabulünü ayrıntıları ile anlatır ve kabul akşamı Dışişleri Bakanı'nın verdiği akşam yemeğine gidişini, yemeği izleyen saatlerde de *"bizim için müheyya olan komedyaya varılıp opera vesair komedyalarda olan gulâm ve kızları cami ve balo tabir olunur raksı iki saat temaşa ve konağına avdet"* eyler. Bu arada da şu hususu belirtmekten geri kalmaz: *"Bu misillü balo, elçilerin birine olduğu mesbuk değildir."* yani

Ali Efendi'nin şerefine verilen balo kadar görkemli bir balo, şimdiye kadar hiçbir elçi şerefine verilmemiştir.

Ali Efendi daha sonra Maurice Herbette'in deyimiyle Paris'in kralı olacağı elçiliğinin ilk aylarını ve halkın kendisine gösterdiği ilgi ile müthiş popülaritesini tatlı tatlı anlatır;

> *"Devlet-i Aliyye'den şehr-i Paris'e elli beş seneden beri elçi gelmediğinden halkın bizi seyir babında olan merakı hususa avamın hücumunu tarif ve tavsif mümkün olmayıp komedyacılar ve bahçe sahipleri tamam halktan akçe kazanacak vakit bilmeleri ile tedarikât yapıp her biri bizi davet ederlerdi. Vakit ve hâle nazaran defetmeğe ve reddetmeye her zaman nıesağ olmamakla naçâr davetlerine icabet ve aralık aralık opera ve komedya ve bahçe seyirlerine azimet olunurdu. Komedya ve oyunları kendilerine mahsus menkıbelere istinat etmekte ve ol vaktin esvab ve alâtını göstererek haylice meraklı ve pek görülmüş şey olmadığından zevk veren şeylerdendir. İstanbul'da kol çengilerinin oynadıkları meydan oyununa pek benzer. Komedya demek ferahlı oyun demek olup trajedya mihnetli olan menakıbdır."*

Ali Efendi, sefaretnamesinde bundan sonra *"mahût ve mel'un Voltaire dinsizinin telifi olan"* bir trajediyi bütün ayrıntıları ile üç sayfa boyunca anlatır ve bütün kahramanların son sahnede ölmesi üzerine tiyatronun *"bir matemhaneye döndüğünü, Fransızların kiminin ağlayıp kiminin inlemesini vasfetmekte kalemin aciz kalacağını"* söyler.

Ali Efendi Maurice Herbette'in sandığının aksine tiyatro sahipleri ile o zaman çok moda olan halka açık bahçe işletenlerin kendisini davet etmelerinin arkasında para kazanma hırsı olduğunu çok iyi anlamıştır ve sefaretnamesinde bu kişilerin kazançlarını bile hesaplar;

> *"Françelunun bizi seyir etmek içün gerek bahçe olsun gerek komedya olsun girmek içün akçe ile kâğıt iştirasıyla dâhil olanlar altı bin ve sekiz bin nüfus oldukları muhakkak olup gittiğimiz mahal bitpazarı gibi kalabalık olmak hasebiyle sahiplerinin ne derece kâr eyledikleri beyandan müstağnidir. Bir şahıstan üç frank almak âdet iken bizim içün olan cemiyet gecelerinde beş franktan ziyade olup altı bin şahıstan bir gece zarfında alınan meblağın ne miktara baliğ olduğu edna teemmül ile aşikâr olur."*

Bu satırlar, Maurice Herbette'in kanısının aksine Ali Efendi'nin sanıldığı kadar saf ve eğlence yeri sahiplerinin aldattığı bir adam olmadığının açık kanıtıdır. Ali Efendi her şeyin farkındadır ve kendi popülaritesinin artması için bu davetlere bile bile gitmektedir.

Ali Efendi sefaretnamesinde bundan sonra yaptığı Versailles gezisini ayrıntılarıyla anlatır. Özellikle parktaki havuzları çok beğenmiştir: *"Havuzların vûs'ati ve hususa fevvarelerinin letafeti tahrir ile tavsif olunamaz."* Bu arada ilginç bir noktayı da anlarız. Ali Efendi Paris'e gitmeden kendinden önce Paris'e fevkalâde elçi olarak giden Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesini okumuştur. Versailles'ı anlatırken *"Burayı merhum râhâ tarif etmiştir,"* der.

Ali Efendi Paris'teki ikametinin sorunsuz geçen ilk ayları sırasında yaptığı birçok geziyi ve ziyareti sırasıyla anlatır. Bu arada Maurice Herbette'in kitabında anlatmadığı Ulusal Kütüphaneyi ziyaretine de geniş yer verir. Kütüphaneye gidiş nedenini, sadeleştirdiğimiz şu satırlarla açıklar:

> *"Paris'in kadın ve erkeklerinin bizi görmek için olan isteklerini anlatabilmek, tasavvur edilemeyecek kadar zor olup konağımıza gelip ve gidenin haddü hesabı olmadığından başka bizi seyir ettirtmek için herkes bir neden bulmaya çalışırdı. Bu defa da beylik kütüphanesinin yöneticileri gelip kütüphanenin seyrini rica etmelerinden dolayı tayin olunan günde kütüphaneye gittik."*

Ali Efendi, Kütüphaneyi anlattıktan sonra burada bulunan yerküresi maketini ilginç bulmuş olmalı ki uzun uzun tarif eder. *"Cesameti iki kurnalı hamam kubbesi miktarı idi,"* der. Kütüphanede Türkçe, Arapça ve Farsça değerli kitaplar da vardır ama meraklıların kalabalığından ve kendisini rahatsız etmelerinden dolayı bunları istediği gibi inceleyemez. Yine Herbette'in hiç bahsetmediği botanik bahçesine yaptığı geziyi de ayrıntıları ile söz konusu eder. Buradan çok hoşlanmıştır. Halkın kalabalığı ve kendisini rahatsız etmesi *"Gereği gibi seyrine mani ise dahi acayip ve garip nebatat ve eşcar görülmüştür; hadd-i zatında güzel şeydir: himmet edenlere hiç söz olmaz ve mamuriyeti insanın gamını defedecek mertebededir."*

Osmanlı Elçisi daha sonra ziyaret edeceği Louvre Müzesi'ni, kumaş imalathanelerini anlatıp Fransa'da o dönemde Yasama Meclisi

görevini yapan Beşyüzler Meclisi ile Senato görevini yapan İkiyüzelliler Meclisine yaptığı ziyaretleri ve bu meclislerin çalışma yöntemlerini yazar. Bu arada Rhin orduları komutanı iken ölen General Hoche'un cenaze törenine iştirak eder. Ali Efendi'nin en çok garibine giden olaylardan biri de Odeon Tiyatrosunda davetli olduğu bir törende, konservatuarı başarıyla bitiren genç öğrencilere mükâfat verilmesi sırasında cereyan eder. İçişleri Bakanı başarılı erkek ve kız öğrencilere sahnede ödüllerini verirken onları öper. Ali Efendi için bu çok garip bir davranıştır ve şöyle yazar; *"İsbat-ı fen ve hüner edenleri defter mucibince davet ve alâmeinnas (herkesin gözü önünde) duhter ve gulâmlan (kız ve oğlanları) takbil ederek (öperek) cumhur tarafından bir hediye ita eyledi."*

Bu arada Bonaparte muzaffer olarak ve Avusturyalıları barışa mecbur ederek Paris'e gelir. Şerefine verilen toplantılara Ali Efendi de davet edilir. Bunları uzun uzun anlatan Ali Efendi'nin en ilginç gözlemleri Dışişleri Bakanı Talleyrand'ın Bonaparte'ın karısı Josephine'in İtalya'dan dönmesi şerefine verdiği baloda olur. *"Ceneral-i mesfurun âyâli (söz konusu generalin karısı) İtalya'dan Paris'e gelmekle Düvel-i Ecnebiye Umuru Vekili (Dışişleri Bakanı) mesfure için bir gece taamı tertip ve Paris'in bütün kibar zenânını (kadınlarını) davet edip müdirân-ı hamse (beş direktör) vesair vükela ve süfera dahi davetli olmalarıyle saat dörtten sonra mersumun hanesine varıldı."* Bu yemekte iki yüz kadın ve iki yüz erkek davetli vardır. Önce bale gösterileri yapılır; sonra herkes dansa başlar. Ali Efendi kelli felli devlet büyüklerinin hem de beş direktörün önünde dans etmelerini hayretle izler ve ilave eder: *"Bunlarda raks marifetten olup ayıp ve ardan değildir."* Sonra yemek zamanı gelir; Ali Efendi'nin tanımıyla *"her bir adam bir kadının eline yapışıp sofraya tevcih etmek âdetleri olduğundan"* Dışişleri Bakanı Talleyrand, Josephine'i *"istishab ederek (yanında götürerek) ve ba'de herkes münasebetlisini tahsil ile sofraya götürdüler. Bu makule sofrada zenândan maâda kimse kuud etmeyip (kadınlardan başka kimse oturmayıp) Frenkler ayak üzerinde karıların ita eyledikleri taam ve meyvayı yerler."* Pek tabii Ali Efendi'nin münasebetli olarak hangi hatunun elinden tuttuğunu ve masaya götürüp onun verdiği yiyecekleri ayakta yediğini bilmiyoruz. Bu toplantıda Ali Efendi meşhur astronomi bilgini Lalande ile tanışır. Lalande *"Avrupa'da şöhretyâb bir pir-i salhurde (Avrupaca tanınan çok yaşlı bir ihtiyar)"* olup Ali Efendi ile dost olur ve onun davetiyle

Osmanlı Elçisi, Lalande'ın yönettiği iki gözlemevini ziyaret eder, bu arada Kopernik astronomisi hakkında bilgi verir. Ancak Ali Efendi bu astronomiye pek inanmaz. Bu arada gök dürbünü ile aya bakar ve *"mâh-ı şerife nazar olunup içinde dağlar ve sahralar misillü hayalât müşahede olundu,"* der.

Ali Efendi pek çok davete çağrıldığından bunlara yanıt vermek gereksinimini duyar; bunun için de gerekli sofra takımlarını satın alır. Önce otuz kişilik bir ziyafet verir; daha sonra *"vükelâdan ve süferâdan bazıları ile nisvân-ı kibardan bazıları (bakanlar ve elçilerle kibar kadınlardan bazıları) tekrar davet ve taam-ı adiden başka supe tabir olunur gece taamı ile icra-yı merasim yapılıp şan-ı vâ lâ-yı Devlet-i Aliyye'yi i'lâya ibtidar edildi. (Osmanlı Devleti'nin ulu şanını yükseltmeye gayret edildi.)"* der.

Osmanlı Elçisi bu arada günün adamı Bonaparte ile karısını ve Dışişleri Bakanı ile beş elçiyi ve karılarını da ayrı bir ziyafet ile ağırlar. Burada ilginç olan, Ali Efendi'nin Bonaparte ile ilişkisini tanımlayan satırlardır. Ali Efendi bu ilişkileri aynen şöyle tanımlamaktadır:

> *"Ceneral Bonaparte'ın izhar eylediği tevazu ve harekât-ı muhabbet-âmiz fitne-engizi ve taraf-ı bendegâneme fart-ı teveccüh ve teveddüd-i garibesi".*

Bu sözleri şöyle sadeleştirebiliriz:

> *"General Bonaparte'ın belirttiği alçak gönüllülük ve aslında fesat çıkarıcılığını gizleyen sevgi gösterileri ve bana yakınlık duyduğunu hissettirmesi ve garip dostluğu…"*

Bu satırlar, okuyucunun ileriki sayfalarda okuyacağı Maurice Herbette'in yorumlarına sanki bir yanıt teşkil etmektedir. Maurice Herbette; Bonaparte ve Talleyrand'ın, Ali Efendi'yi saflığından istifade ile devamlı aldattığını söyler. Bunun için de Bonaparte'ın Ali Efendi'yi pohpohladığını ve onun da kolaylıkla bu davranışlara kandığını iddia eder. Yukarıki satırlar olayın hiç de öyle olmadığını göstermektedir. Ali Efendi, Bonaparte'ın davranışlarının yapaylığını pekâlâ anlamış ve ona gerekli notu vermiştir.

Ali Efendi bütün bu olayları anlattıktan sonra Bonaparte-Talleyrand ikilisinin teşviki ile ortaya çıkan Mısır meselesini sefaretnamesinde anlatır. Ancak ilginç olan daha önce hiç önemi olmayan

konularda ayrıntılı bilgiler veren Ali Efendi'nin bu meseleyi çok kısa anlatmasıdır. Birkaç satır açıklamadan sonra *"Hırsız gibi memalik-i mukaddese-i Mısriyye'ye hücum ile hareket-i garibeleri zuhur eyledi,"* der. Directoire yönetiminin Mısır beylerinin hareketlerine karşı bu seferi yapmak zorunda oldukları, yoksa Osmanlı Devleti ile dostluğu devam ettirmek istedikleri yolundaki garip açıklamaları üzerine artık onların davetlerine icabet etmediğini ve gerekli olmadıkça evinden çıkmadığını yazar. Bundan sonra gelişen olayları Maurice Herbette'in anlattığı gibi açıklar ve bu arada Directoire yönetiminin devrilmesinden duyduğu memnunluğu belirtir. Ona göre Directoire yönetiminin beş direktörü *"madde-i fitne ve hıyanet ve maye-i mel'anet ve şeytanet (fesat ve hainlik dolu ve lanet edilmeye layık ve şeytanlık mayası olan"* kişilerdir. Devlet yönetiminden gafil ve *"kem maye ve kem tıynet (mayası bozuk ve karaktersiz)"* olan bu yöneticiler nedensiz olarak eski anlaşmalara muhalif hareket etmişlerdir. Sonunda da çok kuvvetli suçlamalara konu olarak *"azil ve tard ile ahzüsâr eylediler (Görevlerinden azledilip atılarak onlardan öç alındı)."*

Ali Efendi, sefaretnamesinin bundan sonraki kısımlarında gelişen olayları anlatır ve Bonaparte'ın yükselişinin öyküsünü verir. Ona göre Bonaparte *"Otuz dört yaşlarında, hüner-i harbden hissedar, akıllıca bir adamdır."* Bu kadar ün kazanmasının nedeni; çevresinde bulunan bilgi sahiplerinin uyarılarını izlemesinden ve bakanlıklarda çalıştırdığı akıllı ve hünerli adamların gayretlerindendir. Bir de her cihetten asayişi sağladığından ve *"Jakobin ve sair şerirlerin"* kötü etkilerinden ülkesini koruduğundan *"Frânçe milleti kendisinden memnun olmuştur."*

Ali Efendi, sefaretnamesinin son kısmında murahhas olarak yaptığı barış müzakerelerinden ve bunların başarısız sonuçlarından hiç bahsetmez; Mısır meselesi sonuçlandığından dönmeme izin verildi diye bu konuyu kapatır.

Ali Efendi, sefaretnamesini bitirirken Fransa hakkında çeşitli bilgiler verir; Orta ve Kuzey Fransa'nın kendi yetiştirdiği ürünlerle kendine yeterli olabileceğini ama Güney Fransa'nın Osmanlı Devleti'nden yılda birkaç aylık zahire almaya muhtaç olduğunu vurgular. Özellikle Bonaparte döneminde olan gelişmeleri; ülke içindeki asayişin mükemmelliğini, ticaretin büyümesini, yolların ve köprülerin yapılıp devamlı şekilde bakımlı tutulmalarının önemini anlatır. Ticaretin gelişmesinde emniyet ve asayişin önemini vurgularken; Os-